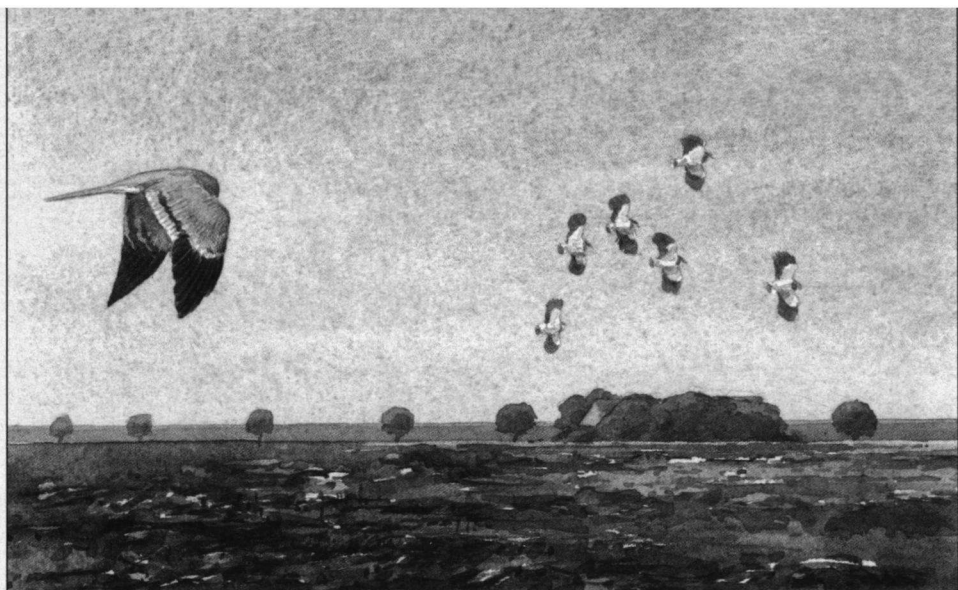

De prijs van de 'Vogelbeschermers van het jaar' was een fraaie aquareel van Erik van Ommen.

De Grauwe Kiekendief in Nederland; een kwestie van samenwerken...

Ben Koks & Erik Visser

Het heeft niet veel gescheeld of de Grauwe Kiekendief (*Circus pygargus*) was als Nederlandse broedvogel verdwenen. Grootschalige aantastingen van het landschap brachten deze ranke roofvogel op de rand van uitsterven. Door toedoen van een aantal gelukkige omstandigheden is er tegenwoordig weer een kleine enigszins stabiele populatie. In deze bijdrage zal worden ingegaan op de historie van het beschermingswerk, dat louter en alleen door samenwerking tussen verschillende partijen kon uitgroeien tot het huidige project. Onderzoek naar de effectiviteit van agrarisch natuurbeheer in het open cultuurland is cruciaal om te komen tot een betere besteding van de huidige subsidiestromen. Hier en daar geven wij onze ideeën over dit onderzoek. Eerst wordt stilgestaan bij de status van als broedvogel.

De Grauwe Kiekendief als broedvogel

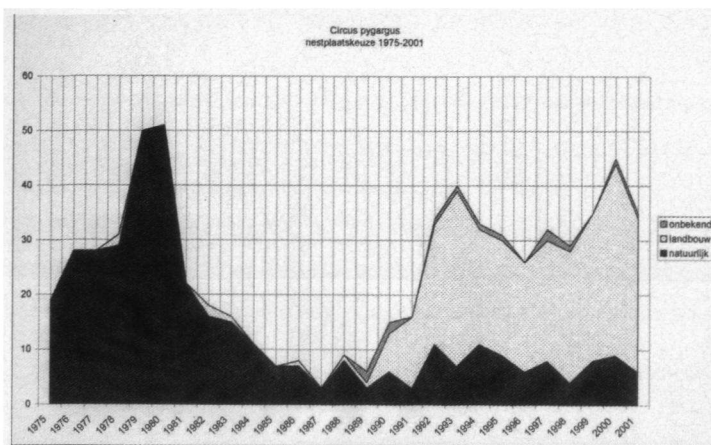
Menno Zijlstra en Fred Hustings (1992) hebben vlak voor het vermeende uitsterven van de Grauwe Kiekendief een uitgebreid artikel geschreven in het tijdschrift *Limosa*. In die bijdrage is uitvoerig gedocumenteerd hoe de status van deze voorheen relatief talrijke broedvogel van de Nederlandse heidevelden en duingebieden veranderde. Habitatvernietiging en de intensivering van de landbouw werden verantwoordelijk gehouden voor de teloorgang van de Grauwe Kiekendief. Het is evident dat de aftakeling van het landschap heeft geleid tot een decimering van prooidieren en mede vanwege deze oorzaak kwam de soort in de gevarenzone terecht. Wie het onderzoek van Nieboer (1973) en Schipper (1973) bekijkt zal zich realiseren dat het voedselspectrum van de Grauwe Kiekendief sinds hun onderzoek minder uitbundig is geworden en dat de soort hiermee bijna vanzelfsprekend naar de marges van zijn bestaansmogelijkheden werd verdrongen. Over de zorgwekkende achteruitgang is in de tijdschriften *Vogels* en *Het Vogeljaar* geschreven door respectievelijk Gerard Ouweneel (1988) en Dick Woets (1989), twee kiekendief liefhebbers van het eerste uur.

Weinig zullen hebben verwacht dat juist door een draconische maatregel van de Europese Unie

de Grauwe Kiekendief een kans kreeg terug te keren in het Nederlandse landschap. Om de vermeende overschotten in de graanpakhuizen weg te werken, bedacht de voormalige Ierse landbouwcommissaris McSharry dat het een goed idee zou

Mannetje op bult nabij broedplek (Nieuwolda, 1999). Foto: Hans Hut.

Figuur 1: Aantalsverloop van de Grauwe Kiekendief als broedvogel in Nederland in 1975-2001 (uitgesplitst naar akkers en semi-natuurlijke habitat).

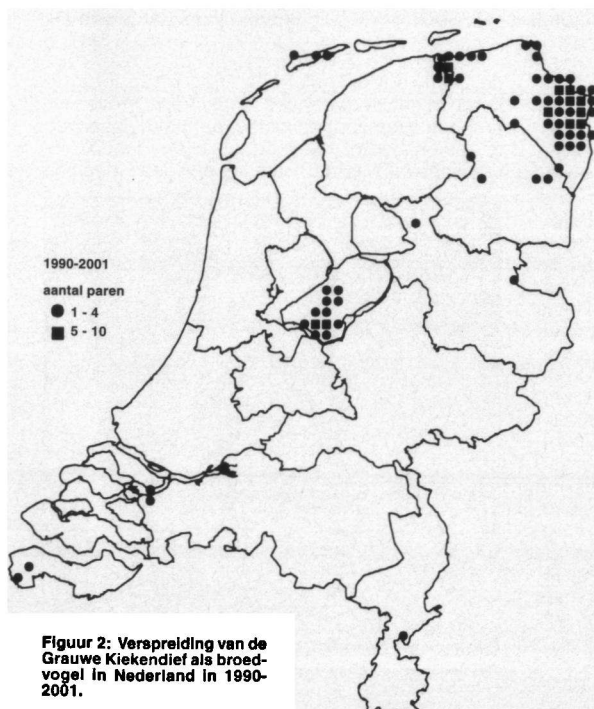
zijn duizenden hectaren hoogproductieve landbouwgronden van de ene op de andere dag te laten braakleggen. De effecten waren onverwacht en vooral verrassend.

Niet alleen Grauwe Kiekendieven, maar ook broedende Kerkuilen (*Tyto alba*) en Torenvalken (*Falco tinnunculus*) namen plaatselijk enorm toe en hetzelfde gold voor de overwinterende aantallen Blauwe Kiekendieven (*Circus cyaneus*), Ruigpootbuizerds (*Buteo lagopus*) en Velduilen (*Asio flammeus*) (Voslamber et al 1993, Koks & Van Scharenburg 1997). Vanaf die jaren waren de ogen en oren van een aantal vogelaars geopend en werd er door vrijwilligers veel tijd gestoken in het verzamelen van gegevens. De kwakkelende populatie Grauwe Kiekendieven bleek uit een diep dal omhoog te kunnen klauteren. Het aantal broedparen nam van slechts een handjevol in 1987 met

3 paar toe naar een maximum van 45 in 2000 (Koks et al 2001). In 2001 nam het aantal paren als gevolg van een slecht aanbod aan veldmuizen weer af tot 35 (Koks & Visser 2002), maar het lijkt erop dat de kwetsbare populatie even wat meer lucht heeft dan tegen het einde van de jaren tachtig het geval was (figuur 1).

De verspreiding beperkt zich voornamelijk tot de zware-zeekleigebieden van het Groninger Oldambt, de zavelgronden van Zuidelijk Flevoland en de zuidelijke platen van het Lauwersmeergebied. Elders in Nederland zijn slechts incidentele broedparen of territoria vastgesteld (figuur 2).

Voor een gedetailleerd overzicht van de situatie in Nederland vanaf 1975 wordt verwezen naar Koks et al (2001) en een serie overzichtsartikelen zoals die in de loop der jaren in *De Takkeling* (uitgave Werkgroep Roofvogels Nederland) zijn gepubliceerd.

Figuur 2: Verspreiding van de Grauwe Kiekendief als broedvogel in Nederland in 1990-2001.

Het grotere verband nader bekeken

Wie denkt dat we van 'onze' populatie Grauwe Kiekendieven kunnen spreken, komt rijkelijk bedrogen uit. Grauwe Kiekendieven zijn opportunistische vogels die in hun levenscyclus van een groot gebied gebruikmaken. De soort lijkt binnen dit gebied wel min of meer trouw aan afgebakende regio's, maar uitwisseling met regio's een paar honderd kilometer verderop komt geregeld voor. Voor ons land lijken de deelpopulaties in Noord-Duitsland (Niedersachsen, Schleswig-Holstein, Nordrhein-Westfalen) en Zuid-Denemarken waarschijnlijk van betekenis (Koks & Visser 2000). Deze flexibiliteit maakt het voor de Kiekendief mogelijk een strategie te volgen, waarbij de kaarten niet uitsluitend op één regio gezet hoeven te worden.

Hoewel hard bewijs momenteel ontbreekt, lijkt een eerste analyse van de database van de Nederlandse Ringcentrale het idee te ondersteunen dat de Nederlandse populatie deel uitmaakt van de Duits-Deense populatie. In 1999 opgestart kleurringenonderzoek zal uitwijzen in hoeverre deze hypothese klopt.

De meest recente schatting van Clarke (1996) wijst uit dat het aantal broedparen in de Europese Unie uit circa 9000 vogels bestaat. Ruim tweederde van dit aantal is te vinden in Spanje en Frankrijk. De Duits-Deens-Nederlandse populatie wordt op circa 300 paar becijferd (Hölker 2001, Grell 1999, Koks et al 2001).

8 juni 2001: De presentatie van een Soortbeschermingsplan voor de Grauwe Kiekendief in Nederland

Op 8 juni 2001 werd in een goed gevulde Statenzaal van de Provincie Groningen het Soortbeschermingsplan voor de Grauwe Kiekendief officieel door Staatssecretaris G.H. Faber gepresenteerd. Hiermee zijn de werkzaamheden rond de bescherming van de soort voor de periode 2000-2004 in een formeel jasje gestoken (Aukes et al. 2000). Een aantal mensen heeft zich gedurende het opstellen van het plan druk gemaakt om het te realiseren. Luuk Draaijer heeft zich als inmiddels gepensioneerd ambtenaar van het Expertise Centrum van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij tot het uiterste ingezet dit Soortbeschermingsplan mogelijk te maken. Samen met Johan Thissen was hij de motor achter het versneld uitbrengen van dit beleidsdocument. Sinds de jaren zeventig is Luuk Draaijer overigens zeer geïnteresseerd in de Grauwe Kiekendief en ook in 2001 wist hij nog een lastig te vinden paar in Zuidelijk Flevoland te traceren.

De financiering vindt plaats binnen het raamwerk van het soortenbeleid en maakt het mogelijk om ons beschermingswerk op semiprofessionele basis uit te voeren. Een terugblik in de tijd is doet ons inzien hoe het beschermingswerk in Nederland zich in de loop van de jaren heeft ontwikkeld. Voor zover bekend werden nesten vóór 1990 min of meer door toeval tegen oogstwerkzaamheden beschermd. Over het succes van deze activiteiten is weinig bekend, maar het is duidelijk dat een gestructureerde aanpak ontbrak om de nesten in landbouwgewassen te beschermen. Het jaar 1990 is wat dit betreft min of meer historisch. In dat jaar werd in het oostelijke deel van de Carel Coenraadpolder bij de Dollard min of meer toevallig een nest in het groenvoedergewas Luzerne ontdekt. Het wijfje had drie eieren gelegd en de drie jongen vlogen na een soepele samenwerking met het personeel van de Drogereij BV Oldambt uit. Zonder het te weten waren de vogelaars toen getuige van een gebeurtenis die later zou leiden tot een systematische bescherming van Grauwe Kiekendieven in de Nederlandse akkerbouwgebieden (Koks & Koffijberg 1990).

In dezelfde periode ontstond het Akkervogelproject. Daarbij werkten vrijwilligers van de vereniging Avifauna Groningen samen met de provinciaal ornitholoog Jan van 't Hoff. Doel hiervan was het systematisch karteren van broedvogels in het open cultuurland. Vanaf 1989 worden jaarlijks zo'n 35 vaste plots in het kader van het Broedvogel Monitoring Project op soorten als Kwartel, Veldleeuwrik en Gele Kwikstaart geïnventariseerd en de eerste verrassende uitkomsten van dit project zijn vroegtijdig gerapporteerd (Van Scharenburg et al. 1990). Door de grote inzet van vrijwilligers van Avifauna Groningen is het forse aantal roof-

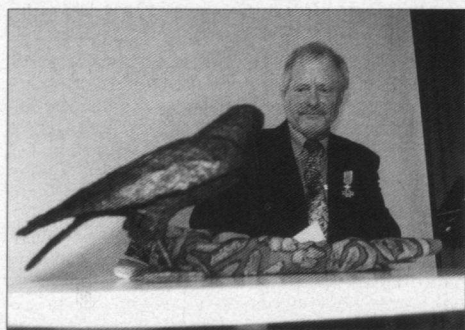
vogels dat van de muizenexplosie wist te profiteren, nauwgezet in beeld gebracht. Vanaf 1991 werden in een tweetal gebieden tweewekelijkse tellingen uitgevoerd waaraan tientallen vogelaars een bijdrage hebben geleverd. De kiem voor een groeiende belangstelling voor de ornithologische waarden in het open cultuurland was definitief gelegd en de resultaten van de vogeltellingen in de braakgelegde akkers waren ronduit spectaculair (Koks & Van 't Hoff 1991, Voslammer et al 1993, Koks & Van Scharenburg 1997). Naast het tellen van vogels wordt vanaf 1992 trouwens ook een muizenonderzoek uitgevoerd, zodat we inmiddels ook aardig zicht hebben op het belang van de verschillende vormen van beheer voor met name de Veldmuis (*Microtus arvalis*).

In 1992 werden voor het eerst gerichte acties ondernomen om het aantal broedparen van Grauwe Kiekendieven (maar incidenteel ook van Bruine Kiekendief, (*Circus aeruginosus*) Blauwe Kiekendief en Velduil) nauwkeuriger dan ooit te volgen. Hoofddoel was tijdig nesten op te sporen in landbouwgewassen die voor het uitvliegen van de jongen zouden worden geoogst. In volgorde van maaidata gaat het hier achtereenvolgens om Luzerne, Graszaad, Koolzaad, Wintergerst en Wintertarwe. In 68% van de bekende gevallen dient actief te worden ingegrepen om het vroegtijdig mislukken van nesten te voorkomen. Het is inmiddels aangetoond dat deze vorm van nestbescherming noodzakelijk is om de kwetsbare populatie overeind te houden (Koks et al 2001).

Tot en met 1997 werden de werkzaamheden op puur vrijwillige basis uitgevoerd en een deel van de reis- en materiaalkosten werd gedekt door een subsidie van de Provincie Groningen. Incidenteel werden in die periode ook subsidies ontvangen van Vogelbescherming Nederland, Stichting DOEN en de vereniging Avifauna Groningen. Vanaf 1998 is ons werk echter in toenemende mate gefinancierd uit een speciale regeling bedoeld voor bedreigde soorten. Hierdoor kon een deel van het taaie veldwerk en de algehele coördinatie op semi-professionele basis worden uitgevoerd door de beide auteurs van dit stuk.

Uitgevlogen juveniel vliegt weg voor naderende combine (Carel Coenraadpolder, Finsterwolde 2001).
Foto: Hans Hut.

Oudgedeputeerde Jaap van Dijk met bronzen beeld Grauwe Kiekenkief.
Foto: Jur Bosboom.

Een goede band is het halve werk

In de hele ontwikkeling van ons werk zijn een aantal momenten van cruciaal belang geweest. Een mooi moment was toen in 1991 tussen de wuivende grashalmen van de Reiderwolderpolder een telefoongesprek tussen de eerste auteur en provinciaal ornitholoog Kees van Scharenburg plaatsvond. Met voedselvluichten van een paar Velduil, forse hoeveelheden zingende Veldleeuweriken (*Alauda arvensis*) en baitsende Grauwe Kiekenkiefen was dit het moment waarop we inzagen dat ook akkernatuur een plaats moest krijgen in het natuurbeleid. Belangrijk waren ook de goede contacten met de verschillende akkerbouwers in de streek. Zo waren we altijd welkom bij de families Leemhuis, Kremer, Schilhoorn van Veen en Bontkes Gosselaar. Toen we in 1992 vier nesten vonden in een perceel koolzaad van Lenus Hamster uit Nieuwolda sloeg de aanvankelijke verbazing voor die rare snuiters uit de stad om in een welgemeend enthousiasme van de betrokken boeren. Tot de dag van vandaag zijn 'onze' boeren nauw betrokken bij het werk en er wordt goed naar elkaars argumenten geluisterd. Naast de coöperatieve houding van de akkerbouwers is het contact met het personeel van de Drogerij BV Oldambt van wezenlijk belang. In eerste instantie verliep het contact via directeur Eiko

Jan Duursema en opzichter Jaap Leutscher. Later kwamen daar de maaiers Boelo Heikens, Henk Boven, Koos Gremmer en andere personeelsleden van de Drogerij bij. In 1992 en 1993 kregen Lenus Hamster en de Drogerij de Prijs 'Vogelbescherming van het Jaar' vanwege de belangeloze inzet voor het beschermingswerk rond de Grauwe Kiekenkief. De eigenlijke prijs bestond uit een fraaie aquarel van kunstenaar en Avifaunalist Erik van Ommen (zie afbeelding) en op deze wijze kon de vereniging haar erkentelijkheid voor de onbaatzuchtige houding van boeren en Drogerij met een origineel gebaar belonen.

Uiteraard heeft een groot aantal vrijwilligers in zowel Flevoland als Groningen zich jarenlang ingezet om tijdig nesten in landbouwgewassen te lokaliseren. Zonder iemand tekort te willen doen worden hier met name Ina van der Beld, Peter de Boer, Ruud van Beusekom, Luuk Draaijer, Jan van 't Hoff, Marnix Jonker, Caroline Elfferich-de Jong, Gerda Haak, Klaas Kanis, Allan Liosi en Romke Kleefstra genoemd. Vanuit de Werkgroep Roofvogels Nederland (WRN) hebben Rob Bijlsma en Maria Quist altijd een stimulerende rol gespeeld; Rob vanwege zijn inhoudelijke en enthousiasmerende aandacht en Maria vanwege haar organisatorische talent. Mede door toedoen van de Werkgroep Roofvogels Nederland zijn de laatste jaren een fraaie poster, een mooi T-shirt en een

Wijfje bij door stroomdraad beschermd nest (Bellingwolde, 1998).
Foto: Hans Hut.

set speciale ansichtkaarten uitgebracht.

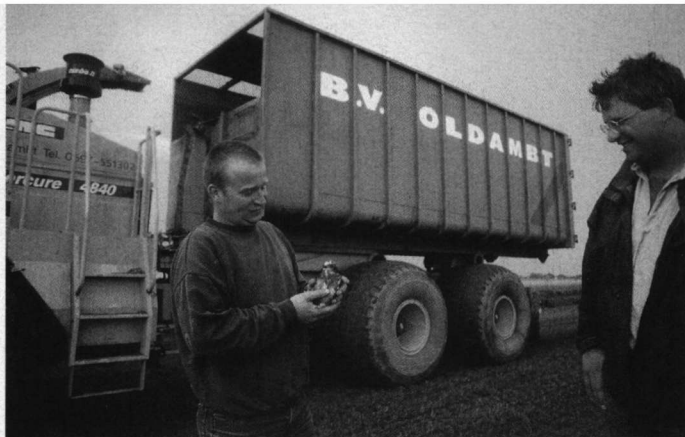
Belangrijk voor het enthousiasme van de veldwerkers is de jaarlijkse blijk van waardering aan de mensen op wier land wij actief zijn. Tot vorig jaar werd vanuit Vogelbescherming Nederland een dikke envelop naar deze mensen gestuurd. In deze envelop zat een foto die namens Avifauna Groningen werd aangeboden en Vogelbescherming deed een jaarabonnement op het tijdschrift *Vogels* cadeau. Onze dankbaarheid richting Vogelbescherming betreft vooral de stimulerende wijze waarop met name Ton Eggenhuizen, Hans Peeters en Nico de Haan hun taak hebben uitgeoefend.

Oud-gedeputeerde Jaap van Dijk van Landbouw & Natuur heeft altijd veel belangstelling getoond voor ons werk in het cultuurland. De diverse veldbezoeken hadden altijd een constructieve en humorvolle ondertoon en toen Jaap na twaalf jaar afscheid nam als gedeputeerde, kreeg hij van zijn ambtenaren een fraai in brons gegoten beeld van

Staatssecretaris Geke Faber overhandigt het soortbeschermingsplan aan de Groninger gedeputeerde Rita Jansen.
Foto: Jur Bosboom.

Medewerker van de Drogerij BV Oldambt op perceel luzerne (Biljham, 1997).
Foto: Hans Hut.

een Grauwe Kiekendief. Reken maar dat dit huzarenstukje van kunstenaar Jikke Jager uit Midwolde op een prominente plek staat. Misschien aangestoken door het vasthouden van jonge kiekendieven zit onze oud-gedeputeerde nu in het Dagelijks Bestuur van Vogelbescherming Nederland! Jaap's opvolger Rita Jansen toonde eveneens veel belangstelling en wij hadden bij de presentatie van het Soortbeschermingsplan sterk het idee dat ze trots is op zo'n mooie soort in het karakteristieke Groninger landschap. Rita Jansen is degene die de fakkel met betrekking tot het wittegebiedenbeleid heeft overgenomen. Momenteel zijn overal in het Groninger cultuurland de sporen zichtbaar van het provinciale beleid. Er kan zelfs worden gesteld dat de provincie Groningen redelijk vooruitstrevend bezig is als het gaat om het behoud van karakteristieke cultuurvogels als Kwartel, Veldleeuwerik en Gele Kwikstaart. Via de nota Soortenbeleid is het trouwens ook uitgerkend de provincie Groningen die zelf ook een forse financiële injectie geeft aan het beschermingsplan voor de Grauwe Kiekendief...

Zijn we er dan?

Het zou te voorbarig zijn om nu al achterover te leunen. Er moet nog heel wat gebeuren voordat het natuur- en landschapsbeleid buiten de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) zijn vruchten afwerpt en we kunnen spreken van een duurzaam behoud van akkernatuur. De ontwikkelingen in de akkerbouw zijn zeker niet rooskleurig, het Euro-

pese Landbouwbeleid vormt een instabiele factor van betekenis en ondertussen weten onze politici zich geen raad met de problemen in deze zwaar gesubsidieerde sector.

Daar komt nog eens bij dat er gerust vraagtekens gesteld mogen worden bij de huidige uitvoeringsmaatregelen. Agrarisch Natuurbeheer is inmiddels een gevleugeld modeverschijnsel geworden waar de kosten en baten nog niet duidelijk zichtbaar zijn gemaakt. Wie zorgvuldig kijkt naar de huidige beheerspakketten die nu voor relatief veel geld aan de boeren worden verkocht, verbaast zich over het ratjetoe aan kruidenmengsels en het gebrek aan doelstellingen waaronder deze pakketten aan de man worden gebracht. Het is sterk de vraag of het huidige beleid op populatieschaal een bijdrage levert aan het behoud van bijvoorbeeld Veldleeuwerik en Kwartelkoning (*Crex crex*). Wat uit het onderzoek naar de Grauwe Kiekendief wel naar voren komt is dat het geconcentreerd inzetten van de schaarse hectaren faunaranden en natuurbraak kan leiden tot een verbetering van de lokale voedselsituatie. Toekomstig beleid moet in de nabije toekomst dan ook zodanig worden ge(her)formuleerd dat gebieden waar nu nog veel aan huidige waarden is te vinden, worden verkozen boven gebieden waar het voor soorten als Patrijs (*Perdix perdix*), Paapje (*Saxicola rubetra*), Veldleeuwerik en Grauwe Kiekendief al veel te laat is. Critici noemen de gebieden waar we het over hebben nu al denigrerend 'Tweederangs EHS-gebieden' maar dit neemt niet weg dat je

Karakteristiek landschap in het Oldambt (Hongerige Wolf, 2001).
Foto: Hans Hut.

Nest met drie jongen in tarweveld (Meeden, 1992).
Foto: Martijn de Jonge.

beter je schaarse middelen kunt inzetten waar het rendement van handelen het hoogst is.

De komende jaren zullen beslissend zijn voor de vogels van het open cultuurlandschap. Voor de Grauwe Kiekendief geldt dat alle activiteiten rond nestbescherming min of meer voor niets zouden zijn geweest als de instroom van intensieve vee- teelt in het karakteristieke cultuurland ongelimiteerd zal doorgaan en het huidige beleid niet in staat is de schaarse middelen effectiever in te zetten. Dit alles betekent dat onze samenwerking met boeren, personeel van de drogerij, waterschappen, ambtenaren, politici, vrijwilligers, onderzoekers in binnen- en buitenland een andere dimensie zal moeten krijgen om de karakteristieke Nederlandse cultuurnatuur een tweede kans te geven.

Het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij heeft aangegeven in 2004 een beschermingsplan Akkers te willen uitbrengen. Het is duidelijk dat er nog aardig wat lacunes in onze kennis zijn, maar het is hoopvol dat Landbouw, Na-

tuurbeheer en Visserij erkent dat er wat gedaan moet worden aan de kaalslag in het open cultuurlandschap. Verder onderzoek is nodig om uit te zoeken welke factoren doorslaggevend zijn om voor vogels van het open cultuurland succesvol beleid te voeren. Het is duidelijk dat de Grauwe Kiekendief in dit hele traject als een rode draad door het verhaal zal lopen. Deze mooie roofvogel mag gezien worden als een lichtpuntje in een landbouwsysteem waar de problemen ruimschoots voor het opscheppen liggen.

Dankwoord

Dirk Zoetebier en Fred Hustings (Sovon) worden bedankt voor het vervaardigen van het kaartje respectievelijk het doorlezen van een concepttekst. Inez van Dijk (provincie Groningen) scande de dia's en aquarel. Verder hopen we dat de vele contacten met mensen uit verschillende disciplines kunnen worden uitgebouwd tot een duurzame ontwikkeling van nieuw en vooral succesvol beleid waar zowel het landschap als de bijbehorende natuurwaarden belang bij hebben.

■ Ben Koks & Erik Visser, Sovon Vogelonderzoek Nederland, Rijksweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen. E-mail <bkoks.sovon@inter.nl.net> . Internet: <www.sovon.nl>

LITERATUUR:

- Aukes P., P. Beuving, H. Heemsbergen, L.J. Draaijer & J.B.M. Thissen (2000): Beschermingsplan grauwe kiekendief 2000-2004. Rapport no. 51, Directie Natuurbeheer Ministerie van LNV, Wageningen.
- Clarke R. (1996): Montagu's Harrier. Arlequin Press, Chelmsford.
- Grell M.B. (1999): Fuglens Danmark. Dansk Ornitologisk Förening, Gads Forlag, København.
- Hölker M. (2001): Zur Umsetzung der EU-Vogelschutzrichtlinie in Ackerbaugeländen. Schutz der Wiesenweihe *Circus pygargus* in Deutschland. Berichte zum Vogelschutz 37: 85-92.
- Koks B. & J. van 't Hoff (1991): Steppachtige taferelen langs de Dollard. *Grauwe Gors* 19(3):21-31.
- Koks B. & K. Koffijberg (1990): Broedgeval van Grauwe Kiekendief in de Dollardpolders. *Grauwe Gors* 18(4): 23.
- Koks B. & E. Visser (2000): Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus* in Nederland in 1999. *De Takkeling* 8: 64-80.
- Koks B. & E. Visser (2002): Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus* in Nederland in 2001. *De Takkeling* 10 (in voorbereiding).
- Koks B. & K. van Scharenburg (1997): Meerjarige braaklegging: een kans voor vogels, in het bijzonder de Grauwe Kiekendief! *De Levende Natuur* 98: 199-210.
- Koks B.J., C.W.M. van Scharenburg & E.G. Visser (2001): Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus* in Nederland: balanceren tussen hoop en vrees. *Limosa* (in voorbereiding).
- Koks B., E. Visser, L. Draaijer & R. Kleefstra (2002): Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus* in Nederland in 2001. *De Takkeling* 10 (in druk).
- Nieboer E. (1973): Geographical and ecological differentiation in the genus *Circus*. Proefschrift Vrije Universiteit, Amsterdam.
- Ouweneel G.L. (1988): Grauwe Kiekendief exit? *Vogels* 45: 110-112.
- Scharenburg K. van., J. van 't Hoff, B. Koks & A. van Klinken (1990): Akkervogels in Groningen. Rapport vereniging Avifauna Groningen/Sovon/provincie Groningen.
- Schipper W.J.A. (1973): A comparison of prey selection in sympatric harriers *Circus* in Western Europe. *Le Gerfaut* 63: 17-120.
- Voslamber B., B. Koks, J. van 't Hoff, A. Dulos & I. van der Beld (1993): Roofvogels in de Dollardpolders: aantallen en effecten van bouwlandbeheer. *Grauwe Gors* 21 (3&4): 63-66.
- Woets D. (1989): Grauwe Kiekendieven in de Weerribben (1974-1986). *Vogeljaar* 36:16-19.
- Zijlstra M. & F. Hustings (1992): Teloorgang van de Grauwe Kiekendief *Circus pygargus* als broedvogel in Nederland. *Limosa* 65: 7-18.